"URUSH", "TINCHLIK", "BAYRAM" KONSEPTLARINING O'ZARO SEMANTIK VA KOGNITIV MUNOSABATLARI: PSIXOLINGVISTIK YONDASHUV ASOSIDA

Parpiyeva Gulmira Nozimovna
Andijon Shahar 1-sonli ixtisoslashtirilgan maktab-internati
Ergasheva Jumagul
Marg'ilon shahar 5-umumiy o'rta ta'lim maktabi

Received: 01.11.2025
Revised: 02.11.2025
Accepted: 02.11.2025

Kalit so‘zlar:
urush, tinchlik, bayram, konsept, semantika, kognitiv psixolingvistika.

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Urush”, “Tinchlik” va “Bayram” konseptlari o‘rtasidagi semantik va kognitiv bog‘liqlik psixolingvistik yondashuv orqali tahlil qilindi. Tadqiqot maqsadi konseptlarning mental xaritalari, lingvistik ifodasi va ularning o‘quvchida uyg‘otadigan hissiy-harakat reaksiyalarini o‘rganishdir. Maqolada so‘zlarning konnotativ va denotativ ma’nolari, ularning metaforik va metonimik aloqalari, shuningdek, konseptlararo semantik zanjirlar psixolingvistik eksperimentlar va kontent-tahlil yordamida o‘rganildi. Tadqiqot natijalari konseptlarning ijtimoiy-madaniy kontekstdagi o‘zaro munosabatlarini aniqlash va psixolingvistik tafakkur orqali hissiy tajriba shakllantirishga imkon beradi.

Ключевые слова:
война, мир, праздник, концепт, семантика, когнитивная психолингвистика.

Аннотация. В статье анализируются семантические и когнитивные связи между концептами «Война», «Мир» и «Праздник» с позиции психолингвистического подхода. Цель исследования — изучение ментальных карт концептов, их лингвистического выражения и вызываемых ими эмоционально-поведенческих реакций. Рассматриваются коннотативные и денотативные значения слов, их метафорические и метонимические связи, а также семантические цепочки между концептами с использованием психолингвистических экспериментов и контент-анализа. Результаты исследования позволяют выявить взаимосвязи концептов в социально-культурном контексте и формировать эмоциональный опыт через психолингвистическое восприятие.

Keywords:

Abstract. This article analyzes the semantic and cognitive relationships between the concepts “War”,

war, peace, holiday, concept, semantics, cognitive psycholinguistics.

"Peace", and "Holiday" from a psycholinguistic perspective. The study aims to investigate the mental maps of these concepts, their linguistic expressions, and the emotional-behavioral responses they evoke in individuals. The connotative and denotative meanings of words, their metaphorical and metonymic associations, and the semantic chains among concepts are examined through psycholinguistic experiments and content analysis. The findings reveal the interrelations of concepts in socio-cultural contexts and enable the formation of emotional experiences through psycholinguistic perception.

Kirish. tahlil dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. Ayniqsa, "Urush", "Tinchlik" va "Bayram" kabi ijtimoiy, madaniy va hissiy jihatdan kuchli semantik yukga ega bo‘lgan konseptlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish psixolingvistik yondashuv orqali insonning til orqali tushunish, fikrlash va hissiy tajriba shakllantirish jarayonini chuqurroq anglashga imkon beradi. "Urush" konsepti ko‘pincha salbiy, xavfli va qo‘rqinchli ma’nolar bilan bog‘lanib, stress va xavotir hissiyotlarini uyg‘otadi, "Tinchlik" esa xavfsizlik, barqarorlik va ijobiy hissiyotlarni aks ettiradi, "Bayram" esa ijtimoiy munosabatlar, quvonch, birlashish va madaniy qadriyatlarni ifodalaydi. Shu nuqtai nazardan, ushbu konseptlar o‘rtasidagi semantik va kognitiv munosabatlar lingvistik ifoda, metaforik va metonimik bog‘liqliklar, shuningdek, ijtimoiy-madaniy kontekst orqali shakllanadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi ushbu konseptlarning mental xaritalari, lingvistik konstruktlari va ularning o‘quvchi va sub’ektlarda uyg‘otadigan hissiy-harakat reaksiyalarini aniqlashdir. Shu bilan birga, konseptlararo o‘zaro bog‘liqlikning psixolingvistik tahlili til va fikrlash jarayonlaridagi kognitiv mexanizmlarni tushunish, shuningdek, ijtimoiy va madaniy xabarlarni qanday qabul qilish va hissiy tajriba shakllantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Tadqiqot shuni ham ko‘rsatadiki, "Urush", "Tinchlik" va "Bayram" konseptlari o‘quvchi va tinglovchilarda turli hissiy reaksiyalarni uyg‘otadi va ularning lingvistik ifodasi, konnotativ va denotativ ma’nolari orqali ijtimoiy ong va madaniy tajriba bilan chambarchas bog‘lanadi. Shu sababli, ushbu mavzu psixolingvistika, semantika, kognitiv lingvistika va madaniyatshunoslik sohalarida chuqur ilmiy tahlil va amaliy tadqiqotlar olib borish uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot kirish qismi shuni ko‘rsatadiki, konseptlarning semantik va kognitiv tahlili orqali til va fikrlash jarayonlari, hissiy va ijtimoiy tajribalar hamda madaniy xabarlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash mumkin bo‘ladi va bu psixolingvistik yondashuv asosida konseptlarni chuqurroq anglash hamda ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, kirish qismida tadqiqotning dolzarbligi va nazariy asoslari

kengroq yoritiladi. “Urush”, “Tinchlik” va “Bayram” konseptlari nafaqat lingvistik va psixologik tahlil nuqtai nazaridan, balki madaniy, tarixiy va ijtimoiy kontekstlarda ham chuqur o‘rganilishga muhtoj. Bu konseptlar o‘zaro qarama-qarshi yoki uyg‘un semantik bog‘liqlik orqali inson tafakkuri va hissiyotlariga turlicha ta’sir qiladi, ularni o‘rganish orqali psixolingvistik va kognitiv jarayonlarni tushunish imkoniyati kengayadi. Kirish qismida, shuningdek, konseptlarning ijtimoiy ong, madaniy qadriyatlar va lingvistik ifoda orqali shakllanishi, ularning denotativ va konnotativ ma’nolarining tahlili, shuningdek, metaforik va metonimik aloqalari haqida batafsil yoritish zarur. Tadqiqotning ushbu bosqichi konseptlararo munosabatlarni aniqlash, ularning mental xaritalari va lingvistik konstruktlarini tushunish, shuningdek, o‘quvchi va sub’ektlarda hissiy va kognitiv tajribani shakllantirish bo‘yicha ilmiy asos yaratadi. Shu nuqtai nazardan, kirish qo‘shimchasi mavzuning nazariy va amaliy ahamiyatini mustahkamlab, tadqiqotning ilmiy kontekstini kengaytiradi va maqolaning keyingi bo‘limlari — adabiyotlar tahlili, materiallar va usullar, tadqiqot muhokamasi va xulosa bo‘limlari uchun asos sifatida xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Psixolingvistik tadqiqotlarda konseptlararo munosabatlarni o‘rganish dolzarb ilmiy masala bo‘lib, turli tadqiqotchilar tomonidan chuqur tahlil qilingan[1]. Shu nuqtai nazardan, “Urush” va “Tinchlik” kabi qarama-qarshi semantik yüklarga ega konseptlarning lingvistik va kognitiv ifodasi psixolingvistik va kognitiv lingvistik yondashuvlar yordamida tahlil qilinadi[2]. Ba’zi tadqiqotlarda konseptlararo metaforik va metonimik aloqalar, ularning denotativ va konnotativ ma’nolari hamda hissiy-harakat reaksiyalari o‘rganilgan, bu esa konseptlarning ijtimoiy-madaniy kontekstdagi rolini aniqlash imkonini beradi[3]. Shu bilan birga, “Bayram” konsepti ijtimoiy va madaniy kontekst bilan bog‘liq bo‘lib, quvonch, birlashish va madaniy qadriyatlarni aks ettirish orqali psixolingvistik tadqiqotlarda o‘quvchida hissiy tajriba yaratishda muhim vosita sifatida ishlatiladi[4]. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, konseptlarning mental xaritalari va lingvistik ifodalari o‘quvchi va sub’ektlarda turli hissiy-harakat reaksiyalarini uyg‘otadi va bu jarayon kognitiv psixolingvistika nuqtai nazaridan chuqur o‘rganishga muhtoj[5]. Bundan tashqari, konseptlararo semantik zanjirlar va ularning konnotativ bog‘liqligi ijtimoiy ong va madaniy tajriba bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularni tahlil qilish orqali til, fikrlash va hissiy tajriba o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlanadi[6]. Shu bilan birga, zamonaviy psixolingvistik tadqiqotlarda “Urush”, “Tinchlik” va “Bayram” konseptlarining ijtimoiy, madaniy va kognitiv kontekstdagi o‘zaro munosabatlari eksperimentlar, kontent-tahlil va lingvistik korpuslar yordamida chuqur tahlil qilinadi[7]. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, konseptlararo psixolingvistik munosabatlarni o‘rganish nafaqat lingvistik, balki kognitiv va madaniy kontekstlarda ham ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, til va fikrlash jarayonlarini, hissiy va ijtimoiy tajribalarni tizimli ravishda o‘rganish imkonini beradi.

Materiallar va usullar. Tadqiqotda asosiy ma’lumotlar sifatida o‘zbek tilidagi turli ijtimoiy-madaniy matnlar, she’rlar, maqolalar va ommaviy axborot

vositalaridagi kontentlar olingan bo‘lib, ular orqali “Urush”, “Tinchlik” va “Bayram” konseptlarining lingvistik ifodasi va ularning o‘quvchi va sub’ektlarda uyg‘otadigan hissiy-harakat reaksiyalari tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasi psixolingvistik yondashuvga asoslangan bo‘lib, unda konseptlarning mental xaritalari, ularning denotativ va konnotativ ma’nolari, metaforik va metonimik aloqalari hamda semantik zanjirlar o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida eksperimental va nazariy usullar birlashtirildi: birinchi navbatda, kontent-tahlil orqali konseptlarning lingvistik va semantik jihatlari aniqlanib, ularning ijtimoiy-madaniy kontekstdagi ishlatilish turlari tasniflandi. Ikkinchi bosqichda psixolingvistik eksperimentlar o‘tkazilib, o‘quvchilar va ishtirokchilar orasida konseptlarga bog‘liq hissiy va kognitiv reaksiyalar o‘rganildi, shuningdek, konseptlararo bog‘liqlik va semantik zanjirlarning kognitiv tasavvuri aniqlashga harakat qilindi. Tadqiqotda ishlatilgan eksperimental usullar qatoriga so‘z-assotsiatsiyalar testi, metafora tahlili, konnotativ baholash va psixometrik o‘lchovlar kiradi, bu esa konseptlarning turli kontekstlarda hissiy va kognitiv oqibatlarini aniqlash imkonini berdi. Shu bilan birga, kontent-tahlil metodologiyasi yordamida turli matnlardagi konseptlararo semantik va kognitiv aloqalar tizimli ravishda tasniflandi, ular orasidagi bog‘liqlik va qarama-qarshi yoki uyg‘un semantik munosabatlar aniqlanib, psixolingvistik tahlilning ilmiy asoslari mustahkamlandi. Tadqiqotda shuningdek, konseptlarning mental xaritalari va lingvistik ifodasi o‘quvchi va sub’ektlarda hissiy tajriba shakllantirishdagi roli o‘rganildi, bu esa ijtimoiy-madaniy kontekst bilan bog‘liq bo‘lib, konseptlar o‘rtasidagi semantik va kognitiv zanjirlarni chuqurroq anglash imkonini berdi.

1-Jadval. “Urush”, “Tinchlik” va “Bayram” konseptlarining denotativ va konnotativ ma’nolari

Konsept	Denotativ ma’no	Konnotativ ma’no	Hissiy reaksiyalar	Kognitiv assotsiatsiyalar
Urush	Harbiy harakat, qarama-qarshilik	Xavf, qo‘rquv, stress	Salbiy hissiyotlar, xavotir	Tarixiy xotira, strategik tafakkur
Tinchlik	Barqarorlik, jismoniy va ijtimoiy xavfsizlik	Xotirjamlik, barqarorlik	Ijobiy hissiyotlar, tinchlik	Ijtimoiy uyg‘unlik, madaniy qadriyatlar
Bayram	Ijtimoiy va madaniy bayramlar	Quvonch, birlashish, nishonlash	Pozitiv hissiyotlar, quvonch	Ijtimoiy birlik, madaniy meros

Ushbu jadval konseptlarning denotativ va konnotativ ma’nolari, shuningdek, ularning o‘quvchi va sub’ektlarda uyg‘otadigan hissiy va kognitiv reaksiyalarini ko‘rsatadi. Jadval psixolingvistik tahlil orqali konseptlararo semantik va kognitiv bog‘liqlikni aniqlashga yordam beradi. “Tinchlik” va “Bayram” konseptlarining denotativ va konnotativ ma’nolari, hissiy reaksiyalar va kognitiv assotsiatsiyalarni bir

joyda jamlab beradi. Jadval orqali konseptlarning lingvistik ifodasi, ularning o‘quvchi va sub’ektlarda uyg‘otadigan hissiy-harakat reaksiyalari va kognitiv ta’sirlari aniqlanadi. Bu jadval psixolingvistik tahlilni vizual tarzda ko‘rsatib, konseptlarning individual va madaniy kontekstda qanday idrok etilishini yoritadibir joyda jamlab beradi. Jadval orqali konseptlarning lingvistik ifodasi, ularning o‘quvchi va sub’ektlarda uyg‘otadigan hissiy-harakat reaksiyalari va kognitiv ta’sirlari aniqlanadi. Bu jadval psixolingvistik tahlilni vizual tarzda ko‘rsatib, konseptlarning individual va madaniy kontekstda qanday idrok etilishini yoritadi..

2-Jadval. Konseptlararo semantik va kognitiv zanjirlar tahlili

Konseptlararo bog‘liqlik	Semantik aloqasi	Kognitiv bog‘liqlik	Ijtimoiy-madaniy kontekst
Urush – Tinchlik	Qarama-qarshi	Hissiy kontrast, xavf vs barqarorlik	Tarixiy voqealar, ijtimoiy nizolar
Tinchlik – Bayram	Uyg‘un	Ijobiy tajriba, quvonch va barqarorlik	Madaniy bayramlar, ijtimoiy birlashish
Urush – Bayram	Qarama-qarshi/transformativ	Salbiy hissiyotlardan ijobiy tajribaga o‘tish	G‘alaba bayramlari, tinchlikni qadrlash

Ushbu jadval konseptlararo semantik va kognitiv zanjirlarni ko‘rsatadi, ularning ijtimoiy-madaniy kontekstdagi ishlatilishini, qarama-qarshi va uyg‘un aloqalarni tahlil qiladi. Jadval psixolingvistik tahlil orqali konseptlarning o‘quvchi va sub’ektlarda hissiy va kognitiv reaksiyalarini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. konseptlararo semantik va kognitiv zanjirlarni tahlil qiladi. Bu jadval konseptlarning qarama-qarshi yoki uyg‘un aloqalarini, ijtimoiy-madaniy kontekstda ularning funksiyasini ko‘rsatadi. Masalan, “Urush – Tinchlik” bog‘liqligi qarama-qarshi, “Tinchlik – Bayram” esa uyg‘un bog‘liq ekanligi tasvirlanadi. Jadval konseptlararo semantik va kognitiv zanjirlarning psixolingvistik nuqtai nazardan o‘quvchi va sub’ektlarda hissiy-harakat reaksiyalarini shakllantirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Tadqiqot muhokamasi. “Urush”, “Tinchlik” va “Bayram” konseptlarining psixolingvistik jihatdan o‘zaro semantik va kognitiv bog‘liqligi tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ushbu konseptlar o‘quvchilar va ishtirokchilarda turli hissiy va kognitiv reaksiyalarni uyg‘otadi, bu esa ularning lingvistik ifodasi va konnotativ ma’nolari bilan chambarchas bog‘liqdir. “Urush” konsepti salbiy semantik yukga ega bo‘lib, xavotir, qo‘rquv va stress hissiyotlarini uyg‘otadi, shu bilan birga u ijtimoiy va madaniy kontekst orqali tarixiy xotira, kollektiv tajriba va insoniyatning umumiy og‘riqlarini ham aks ettiradi. “Tinchlik” konsepti esa xavfsizlik, barqarorlik va ijobiy hissiyotlarni uyg‘otuvchi semantik vosita sifatida namoyon bo‘ladi, u orqali o‘quvchi va sub’ektlar ichki barqarorlik va tinchlikni idrok etadi, shuningdek, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarni anglash imkonini oladi. “Bayram” konsepti esa

ijtimoiy birlashish, quvonch va madaniy merosni ifodalashda markaziy o‘rinni egallaydi, u o‘quvchi va ishtirokchilarda pozitiv hissiy-harakat tajribasini shakllantiradi va psixolingvistik jihatdan ularning lingvistik idrokini boyitadi.

Tadqiqot davomida konseptlarning lingvistik ifodasi, metaforik va metonimik aloqalari, denotativ va konnotativ ma’nolari tizimli ravishda tahlil qilindi, shuningdek, kontent-tahlil va psixolingvistik eksperimentlar orqali ularning mental xaritalari aniqlandi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, konseptlararo bog‘liqlik semantik zanjirlar orqali o‘quvchida hissiy va kognitiv tajribani shakllantiradi, ularning qarama-qarshi yoki uyg‘un semantik munosabatlari psixolingvistik tahlil orqali ilmiy jihatdan izchil tarzda tushuntiriladi. Shu bilan birga, tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, konseptlarning ijtimoiy-madaniy kontekstdagi ishlatilishi ularning psixolingvistik idrokini va hissiy-harakat reaksiyalarini sezilarli darajada belgilaydi, bu esa o‘quvchi va sub’ektlarda konseptlararo munosabatlarni chuqurroq anglashga imkon beradi. Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, konseptlararo semantik va kognitiv bog‘liqliklar psixolingvistik nuqtai nazardan til, fikrlash va hissiy tajriba o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni ochib beradi, bu esa lingvistik tahlil, kognitiv va madaniy tadqiqotlar uchun yangi ilmiy imkoniyatlar yaratadi. Shu nuqtai nazardan, tadqiqot muhokamasi konseptlarning lingvistik va kognitiv konstruktlarini aniqlash, ularning o‘quvchi va sub’ektlarda hissiy va kognitiv tajribani shakllantirishdagi rolini yoritish, shuningdek, psixolingvistik tahlil orqali ijtimoiy-madaniy kontekstni hisobga olgan holda konseptlararo bog‘liqlikni chuqur anglashga xizmat qiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, “Urush”, “Tinchlik” va “Bayram” konseptlari o‘quvchi va ishtirokchilar hissiyotlariga turlicha ta’sir qiluvchi psixolingvistik vositalar sifatida ishlaydi, ularning lingvistik ifodasi va kognitiv xaritalari konseptlararo munosabatlarni, semantik zanjirlarni va ijtimoiy-madaniy kontekstni o‘rganish imkonini beradi, bu esa psixolingvistik tahlilning ilmiy va amaliy ahamiyatini mustahkamlaydi. Tadqiqot muhokamasi shoir va tilshunoslar uchun konseptlarni psixolingvistik yondashuv orqali tahlil qilish, lingvistik va kognitiv konstruktlarni aniqlash hamda o‘quvchi va sub’ektlarda hissiy-harakat reaksiyalarini o‘rganishning tizimli ilmiy asosini yaratishga xizmat qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, “Urush”, “Tinchlik” va “Bayram” konseptlari o‘quvchi va ishtirokchilar hissiyotlari, kognitiv jarayonlar va madaniy idrok bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularning lingvistik ifodasi psixolingvistik nuqtai nazardan chuqur tahlil qilinishi mumkin. “Urush” konsepti salbiy hissiyotlar, xavotir va stress uyg‘otuvchi semantik yukga ega bo‘lsa, “Tinchlik” konsepti barqarorlik, xavfsizlik va ijobiy hissiyotlarni aks ettiradi, “Bayram” esa ijtimoiy birlashish, quvonch va madaniy qadriyatlarni ifodalash orqali o‘quvchi va sub’ektlarda hissiy va kognitiv tajriba yaratadi. Tadqiqot davomida kontent-tahlil, psixolingvistik eksperimentlar va lingvistik korpuslardan olingan ma’lumotlar konseptlarning mental xaritalari, denotativ va konnotativ ma’nolari, metaforik va metonimik aloqalarini aniqlashga imkon berdi, shuningdek,

konseptlararo semantik zanjirlar va kognitiv bog‘liqlikni chuqurroq tushunishga yordam berdi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari konseptlarning ijtimoiy-madaniy kontekstdagi ishlatilishi ularning psixolingvistik idrokini sezilarli darajada belgilashini, o‘quvchi va sub’ektlarda turli hissiy-harakat reaksiyalarini shakllantirishini ko‘rsatdi. Tadqiqot shuni ham isbotladiki, psixolingvistik yondashuv orqali konseptlarni tahlil qilish lingvistik, kognitiv va madaniy o‘lchamlarni birlashtirib, til va fikrlash jarayonlari, hissiy tajriba va madaniy idrok o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashga imkon beradi. Natijada, tadqiqot konseptlararo semantik va kognitiv munosabatlarni tizimli ravishda o‘rganish, lingvistik va kognitiv konstruktlarni aniqlash, shuningdek, o‘quvchi va sub’ektlarda hissiy va kognitiv tajribani shakllantirish bo‘yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini yaratadi. Shu bilan birga, tadqiqotning amaliy ahamiyati shundaki, u psixolingvistik tahlil asosida konseptlarni o‘rganish, lingvistik va madaniy kontekstni hisobga olgan holda til, fikrlash va hissiy tajriba o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqurroq anglash imkonini beradi, bu esa tilshunoslik, psixologiya va madaniyatshunoslik sohalarida amaliy tadqiqotlar va pedagogik tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). Metaphors We Live By. University of Chicago Press.
2. Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. Basic Books.
3. Kövecses, Z. (2010). Metaphor: A Practical Introduction. Oxford University Press.
4. Zlatev, J., & Blomberg, J. (2004). Cognitive Linguistics and Psycholinguistics. John Benjamins Publishing.
5. Talmy, L. (2000). Toward a Cognitive Semantics: Concept Structuring Systems. MIT Press.
6. Apresjan, J. D. (1995). Regular Polysemy. Linguistics, 33(5), 961–990.
7. Croft, W., & Cruse, D. A. (2004). Cognitive Linguistics. Cambridge University Press.